

1848/49 EMLÉKEZETE*

KOSÁRY DOMOKOS

Európa és Magyarország 1848-ban

Egy angol történész, akinek talán azért érdemes olvasni írásait, mert azonnal ellenkezésre, vitára ingerelnek, nemrég azzal állt elő, hogy európai kultúráról így, egyes számban, nem beszélhetünk, hiszen kontinensünket mindig, minden téren, nagy sokféleség jellemezte. Szerinte az a közös kultúra, amelynek megnyilvánulásait a történészek próbálják a múltban felfedezni, olyan önkényes fogalom csupán, amelyet azok próbálnak visszavetíteni a korábbi századokba, akik napjainkban az európai integráció politikai programját kívánják ezzel is igazolni.

E posztmodern ízü okoskodás persze nem sok sikerre számíthat azok között, akik tudják a történelemből, hogy a sokféleség, a nagyobb egészen belül, éppen Európa fő sajátosságai közé tartozott. A külföldi és hazai források egész sorát idézhetnénk annak bemutatására, hogy ennek és a közös európai kultúra meglétének, ilyen értelemben, a benne élők tudatában voltak a jóval korábbi századokban is.

Európa fő sajátosságai közé tartozott az is, hogy a társadalom egykori, kiváltságokra épült rendszerét, amelyet hagyományosan feudálisnak szoktunk nevezni, spontán fejlődés útján itt váltotta fel polgári rendszer a gazdaságban, politikai berendezésben s a művelődésben egyaránt. S ez — úgy látszik — innen terjedt szét azután, expanzió útján, a nagyvilágban.

Európa, tudjuk, maga is különböző, eltérő fejlettségi szintű zónák együtteséből állt. Így a polgári jellegű átalakulás is hosszú történelmi folyamat eredménye volt, rendszerint forradalmak és háborús konfliktusok kíséretében. E folyamat nyugaton, az epicentrum fejlettebb társadalmában indult: Hollandiában és a 17. századi Angliában. A 18. század végén Franciaországban folytatódott, nagy visszhangot keltő, különösen drámai események között, amelyeket azonban ma már inkább egy helyi, egyedi változat, és nem egy általános érvényű modell velejáróinak tekintünk. A múlt század derekán ért azután e folyamat Közép-Európa keleti zónájáig. Méghozzá úgy, hogy az élén, kezdeményezőként, Magyarország haladt. A lengyelek ugyanis, miután elvéreztek egy korábbi — még nem polgári jellegű — felkelésben, komoly akcióra ekkor nem voltak képesek, bár emigránsaik, utóbb, segítségünkre jöttek. A csehek erőtlen prágai próbálkozását rövid úton szétverte az osztrák katonaság. A románok új politikai gárdája, Bukarestben, megkísérelt forradalmat indítani, de azt az orosz és török hatalom elnyomta, mielőtt valódi eredményeket érhetek volna el.

* Az első négy tanulmány az MTA 1998. márc. 2-i közgyűlésén és az MTA II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának emlékülésén elhangzott előadások szerkesztett szövege.

A magyar politikai elitnek viszont már előbb, március–áprilisban sikerült országát e nagy változáson átvezetnie.

Ennek az európai jelentőségű fordulatnak szeretném itt néhány nemzetközi érdekű történeti tanulságát, emlékezésül, százötvenedik évfordulója alkalmából, röviden elmondani.

1) Az első mindjárt az, hogy Magyarország, bármennyire felkészült is a változásra, azt csak bizonyos külső, nemzetközi feltételek bekövetkezte esetén volt képes végrehajtani. Ehhez annak az 1815 óta fennálló európai hatalmi rendszernek kellett válságba jutnia, amely Metternich nevével fémjelezhető. A harmincas évek közepétől kezdve kialakult egy nemesi vezetésű magyar reformmozgalom. Egyre több kiváltságos ismerte fel, hogy a régi rendszer tarthatatlan, káros és veszélyes, hogy a nyugati országok példái nyomán át kell térni a polgári berendezkedésre, és érdekegyesítés útján valódi nemzetet kell teremteni. Közben egy olyan kitűnő, európai látókörű, sokoldalú politikai elit lépett a színre, amely az országgyűlési és megyei viták küzdőterén komoly politikai gyakorlatot szerzett és felkészült arra, hogy a nagy változást végrehajtsa. Ezt azonban a Habsburg-hatalomnak alárendelt Magyarországon csak akkor tehette meg, amikor az 1848. februári francia forradalom és az általa kiváltott nemzetközi forradalmi láncreakció szinte napok alatt felborította Európa addigi hatalmi rendszerét. Amikor a francia robbanás után, március 13-án Bécsben Metternich megbukott, ezt mindjárt követte egy sor további megmozdulás.

Magyarországon két ütemben és két politikai központban ment végbe a fordulat. Az egyik a rendi országgyűlés volt, Pozsonyban, ahol az első lépést, a francia forradalom közvetlen hatására, március 3-án az ellenzék vezére, Kossuth tette meg, felirati javaslatával. Ez egyrészt alkotmányt követelt Ausztriának is — amivel nagy lökést adott a bécsi forradalomnak —, másrészt pedig azt kívánta, hogy azonnal vigyék keresztül az addig már elfogadott reformokat. Tehát még nem a teljes reformot (mint olykor feltételezik). A felirat elakadt a felsőtáblán. A bukófélben lévő régi rendszer vezetői ugyanis — már akkor — orosz beavatkozással fenyegetőztek. A március 13-i bécsi forradalom után viszont már nem volt akadálya annak, hogy március 14-én és 15-én, utólag, a feliratot átértelmezzék, illetve a még hiányzó részekkel kiegészítsék, teljessé tegyék. Pesten pedig, mint tudjuk, az ifjú radikálisok, élükön Petőfivel, a cenzúra eltörlése, a nevezetes 12 pont kihirdetése útján, ugyancsak március 15-én, forradalmi úton fogadtatták el új programjukat.

Az 1848 áprilisában szentesített új törvények félreérthetetlenül jelezték, hogy Magyarország, a forradalom eredményeként, átlépett a döntő határvonalon. Megszületett, Batthyány Lajos elnökletével, az első felelős magyar kormány, amelyről éppen az újabb kutatások mutatták ki, hogy stabilitásban, céltudatosságban más, egykorú új kormányoknál, amelyek a forradalomból születtek, előnyösen különbözött. Az első lépést tehát a magyar politika eredményesen tette meg, felhasználva a történelmi alkalmat, a nemzetközi erőviszonyok kedvező változását. Ezért nagy tévedés lehangoltan azt emlegetni, hogy a magyar forradalom elbukott. A valóságban a polgári forradalom győztes maradt, a feudalizmus nem állt vissza. A polgári rendszer alapvetése, a jobbágyfelszabadítás történelmünknek nem a bukásai, hanem nagy pozitívumai közé tartozik. Utóbb, a szabadságharc valóban elbukott. De a for-

radalom és a szabadságharc, bár egymáshoz szorosan kapcsolódtak, mégsem azonos fogalmak. Franciaország is elbukott a forradalmat követő háborúban. Az olaszok nemzeti mozgalmára 1848-ban, majd 1849-ben két alkalommal is döntő csapást mért Radetzky ármádiája, a kisebb mozgalmak szomorú sorsáról nem is beszélve. A legnagyobb ígéret, a magyar mozgalom fő reménye, a német nemzeti egység sem volt képes akkor valóra válni, és a széttagolt, helyi német forradalmakat maguk a német fegyverek taposták vérbe, porosz vezetés alatt. A magyar szabadságharc ennél jobbat és többet produkált, bukása ellenére, amelyet külső, orosz beavatkozás tett elkerülhetetlenné. Valamiféle demoralizáló, kiforgatott hivalkodás volna tehát olyasmint emlegetnünk, hogy úgyis hiába, a sors mindig csak minket üldöz. Ily egyszerűen sem az akkori, sem a későbbi nemzedékek nem tudják tetteikért vagy mulasztásaiukért a felelősséget magukról elhárítani.

2) Második tanulságunk az, hogy Magyarország a nemzetközi erőviszonyok újabb módosulása következtében került úgy szembe Ausztriával, hogy szeptemberben választania kellett a meghódolás és az önvédelmi harc között.

A februári francia forradalmat az idézte elő, hogy a politikai vezetés nem tudta kezelni azokat a polgári rendszer e szakaszára jellemző, új típusú feszültségeket, a különböző polgári rétegek, illetve az új munkásosztály között, amelyeket a robbanásig kiélezett egy régi típusú agrártermelési, élelmezési válság. A feszültség Angliában is jelentkezett, de ott nem jutott el a forradalomig, mert a gabonavám eltörlésével olcsóbb lett a kenyér és a polgárok egy része már bekerült a hatalom gépezetébe. A francia vezetés viszont magával szemben egyesített minden elégedetlen erőt. Így aztán jött a forradalom, amely egy négyszakaszos modellben ábrázolható. Az első szakaszban az ellenzéki erők, együtt, sikerrel megdöntik a kormányzatot. A másodikban a közös front felbomlik, a liberálisok kiválnak és szembefordulnak a radikálisokkal és a „szociális köztársaság” híveivel. A harmadikban a munkásság, a baloldal, felkeléssel próbálja e folyamatot megfordítani, de 1848 júniusában véresen leverik. Végül, a negyedik szakaszban az autokrácia újra uralomra jut és a liberálisokat is félretolja. Az év végén Louis Bonaparte — az eljövendő III. Napóleon császár — lett a köztársaság elnöke. E folyamatban része volt az angol politikának is, amely kezdettől fogva fékezte a francia radikális és forradalmi törekvéseket. Jött a fordított irányú láncreakció. Egyik hátrálás hozta a másikat.

Hasonló folyamat figyelhető meg az olasz és a német államok politikai viszonyainak alakulásában is. E társadalmak lassabban fejlődtek, mint a francia, a belső ellentétek nem éleződtek ki annyira, de a liberális nemesi-polgári vezetők szeme előtt ott volt a francia példa, a forradalmárok pedig nem kapták meg Franciaországtól azt a segítséget, amelyet reméltek. Jellemző, hogy a piemonti szárd köztársaság, amely az olasz nemzeti mozgalom előőrseként megtámadta az osztrákokat, azért nem akart segítséget kérni a franciáktól, mert — egykorú diplomáciai jelentés szerint — jobban félt a francia forradalom hatásától, mint az osztrák hadseregtől. Így azután július végén Radetzkytől vereséget is szenvedett. Ausztria helyzete megszilárdult. Az udvar elérkezettnek látta a pillanatot arra, hogy Magyarországtól az 1848-as törvények által biztosított önállóságának feladását követelje. E törvények egyébként az Ausztriát és Magyarországot „közösén” érdeklő ügyeket, kissé homá-

lyos megfogalmazásban, egy „király személye körüli” miniszterre bízták. Ezt mindkét fél saját reményei szerint tervezte módosítani. A magyar vezetés a pusztá perszonáluniót szerette volna elérni, amire azért is reménye volt, mivel a német egység, ha megvalósul, magába foglalta volna Ausztriát, s így a kívül maradó Magyarország hozzá csak a közös uralkodó személyén át kapcsolódhatott. A nemzetközi viszonyok alakulása azonban Ausztriának kedvezett, amely kezdettől fogva visszavenni készült a Magyarországnak tett „kényszerű” engedményeket.

Magyarország számára előnyösebb lett volna, ha a konfrontációt elkerülheti. De ha már arra került sor, helyesebb és reálisabb volt a meghódolás helyett a törvényesség alapján az önvédelmi harcot vállalnia. A kormány helyét az *Országos Honvédelmi Bizottmány* vette át, Kossuth vezetése alatt.

Batthyány, mielőtt lemondott, még Párizsba küldte gr. Teleki Lászlót, aki ott, hivatalos elismertség nélkül is, a magyar ügyet jól képviselte, a sajtót tájékoztatással látta el és jó ideig szinte külföldi magyar külügyminiszterként működött. Megbízottakat küldött más országokba. Pulszky Ferencet, aki 1849 elején Párizsba menekülőként érkezett, ő irányította Londonba, s szerzett neki hazuról utólag megbízást, miután kiderült, hogy Angliában magánszemélyként, a sajtó és közélet terén, ügyesen működik. Pulszky így — nem hivatalosan — Palmerston külügyminiszterhez is eljutott, aki azonban végig kitartott amellett, hogy a Habsburg Monarchiára, mint nagyhatalomra, feltétlenül szükség van az európai hatalmi egyensúly fenntartása érdekében.

3) Nyugaton szinte leírták Magyarországot, amikor Windisch-Grätz herceg, immár a császári sereg élén 1849 elején messze előnyomulva a fővárost is elfoglalta, és azt hitte, hogy végképp legyőzte a magyar forradalmat. E tévhit következménye az volt, hogy az osztrák kormány március 4-én kiadta az ún. olmützi manifesztumot, amely Magyarországot, részeire bontva, a koronatartományok egyikeként osztotta be a Monarchia új szervezetébe. Ekkor jött az újabb meglepetés, a magyar ellentámadás, a tavaszi hadjárat csodája, amelynek során az egykori főhadnagyok az osztrák határig kergették vissza megtépzott egykori tábornokaikat. Közben pedig Kossuth, a manifesztumra válaszul, április 14-én Debrecenben kimondotta a Habsburg-ház trónvesztését és Magyarország függetlenségét.

Az ennek értelmében április 19-én kelt Függetlenségi Nyilatkozat, ha olyan dokumentumnak, üzenetnek tekintjük, amely egy nemzet szabadságvágyát fejezi ki, indokolásra, igazolásra nem szorul.

Harmadik tanulságunk azonban, amelyet, sajnos, akkor is ki kell mondanunk, ha esetleg mások hagyományos véleményével nem egyezik, éppen az, hogy mint konkrét politikai lépés, az adott feltételek közt nem volt szerencsés. Magyarország nemzetközi helyzetén nem javított, hanem inkább rontott. Nem azért, mintha az orosz intervenciót — mint sokan hitték, akkor és utóbb — ez váltotta volna ki. Az osztrák vezetést a tavaszi magyar katonai sikerek készítették arra, hogy segítséget kérjen a cártól, akivel ilyen esetre már 1833 óta megállapodása volt. Schwarzenberg herceg osztrák miniszterelnök már a katonai segítség technikai részleteiről tárgyalt az orosz udvarral, amikor a trónfosztás történt. Igaz, hogy ezt bizalmas úton végezte, és saját minisztertanácsa elé csak április 21-én terjesztette a javaslatot, a főparancsnok előző napi ijesztő jelentésének hatására. Ha ekkor esetleg már a trónfosztásról

is hírt kapott — mint ahogy kaphatott —, akkor az már nem befolyásolta döntését, legfeljebb megnyugtatta annak nemzetközi visszhangját illetően. „Tant mieux” (annál jobb) — írta a hír vételekor az ifjú Ferenc József is. Brunnov londoni orosz követ saját szempontjából egyenesen szerencsés fordulatnak nevezte, hogy Kossuth nem maradt a legális önvédelem terén, mert — szerinte — az angolok rokonszenve már nagyon a magyarok felé kezdett fordulni. Az ő jelentéseiben olvasható az is, hogy Palmerston — állítólag — úgy reagált az orosz beavatkozás hírére: „csak gyorsan végezzenek”. A magyar nyilatkozatnak tehát e téren csak annyi szerepe volt, hogy az orosz — és osztrák — diplomácia számára megkönnyítette az intervenció tényének nemzetközi, nyugati elfogadtatását.

Az előző év óta, amikor még többféle alternatíva nyitva állt, a magyar politikának szűkebb lett a mozgásteret. A forradalmak elapadtak, s az utolsó német, francia baloldali próbálkozások bukására is röviddel ezután sor került. Ezt a tendenciát Magyarország egymaga nem fordíthatta meg. Akkor sem, ha a honvédsereg a tavaszi hadjárat végén, az osztrák határon túl is folytatja a császári sereg üldözését. Ma már tudjuk, hogy az erőviszonyok nem kedveztek ennek, az osztrák és német területek nem voltak újra forradalmasíthatók, és Poroszország is inkább olyasmit tervezett, hogy bizonyos feltételek közt Ausztriának nyújt a magyarok ellen segítséget. Buda visszavétele pedig, a Függetlenségi Nyilatkozat mellett, a magyar tervek szerint szükséges volt ahhoz, hogy Magyarországot nemzetközileg elismerjék.

A nagyhatalmak viszont kezdettől fogva a Habsburg Monarchia fenntartása mellett, és a forradalmak ellen foglaltak állást. A francia kormány üres szavakkal intézte el az orosz intervenció ellen felszólaló interpellációkat. S örült, hogy Oroszország, ellenszolgáltatásul, elismerte a februári forradalomból született köztársaságukat. Anglia, az igazi nagyhatalom pedig a Habsburg-hatalom fő támasza volt. Szalay Lászlót, aki 1848 végén Londonban megbízólevéllel jelentkezett, a kormány azzal a postai közlésével utasította el, hogy „a brit kormány Magyarországot csak mint az osztrák birodalom alkotórészeinek egyikét ismeri”, és azért a magyaroknak, ha esetleg valami közölnivalójuk van, azt az osztrák követ útján kell megtenniök. Palmerston külügyminiszter mindvégig Habsburg-párti véleménye, főleg az angol közvéleményben a magyarok iránt erősödő rokonszenv miatt, utóbb is csak annyiban változott, hogy a Monarchia belső berendezését szerette volna, Bécs érdekében is, elfogadhatóbbá tenni, korszerűsíteni. Magán-személyként — mint említettük — időnként meghallgatta Pulszky információit, de neki is, meg a Londonba látogató Telekinek is azt tanácsolta, hogy egyezzenek meg Ausztriával, mert „az európai államrendszer keretében lehetetlen Ausztriát kis államokkal helyettesíteni”. Az angol alsóházban 1849. július 21-én a Magyarország érdekében elhangzott interpellációkra pedig az válaszolta, hogy Ausztria „az európai hatalmak egyensúlyának egyik legfontosabb tényezője”, amelynek szétesését, Magyarország elszakadását, a forradalmat, a brit kormány nem hajlandó támogatni. Ehhez, igaz, azt is hozzátette viszont, hogy Ausztriát is gyengítené, ha uralma pusztán erőszakon alapulna, és ezért kívánatos, hogy „a nagy harcnak valamilyen baráti megegyezés vessen véget a küzdő felek között”. Pulszky július 27-én is arról írt Kossuthnak, hogy Palmerston és más angol politikai személyiségek barátságosak, de mást nem tennének érdekünkben, mint „legfeljebb mediátort az 1848-iki törvények alapján”.

A bukás idején ilyen közvetítő lépés, vagy Bécsnek adott jó tanács, amelyre valóban történt kísérlet, természetesen semmi eredménnyel nem járhatott. De korábban, mondjuk áprilisban, a magyar sikerek idején, talán igen. Legalábbis szaván kellett volna fogni Angliát, ha valami lépésre akartuk bírni.

Az olmützi manifesztumra, mint Kossuth helyesen látta, Magyarországnak valóban választ kellett adnia. De ezt a Függetlenségi Nyilatkozat helyett szerencsésebb lett volna olyan formában tennie, amely a nagyhatalmi érdekeknek jobban megfelel. Érdemi visszhangra csak egy olyan jegyzék számíthatott, amelyben Magyarország kifejezi, hogy íme: önállóságát, ha kell, meg tudja védeni, de figyelembe véve a nagyhatalmak érdekét a Habsburg Monarchia, mint az európai egyensúly tényezője fenntartásában, hajlandó azok közvetítését, nemzetközi garanciáját igénybe véve, illő feltételek közt megegyezni a dinasztiaiával és a Monarchia békéjét, pozícióját a maga részéről biztosítani. Ez nem lett volna meghódolás, nem zárta volna ki, kellő eredmény híján, a további lépéseket, adott esetben még a függetlenség kimondását sem, még hinni sem kellett volna sikerében feltétlenül. A nagyhatalmak részéről viszont nem lett volna egyszerűen válasz nélkül hagyható. Valami mozgást elindíthatott, talán az orosz intervenció tudomásulvételét is nehezítette volna. Mivel a történelemnek ellenpróbája nincs, a „volna” szó használata ilyenkor sajnos elkerülhetetlen, ha a lehetséges alternatívákat keressük. De az egykorú nemzetközi koordináták ismeretében ennyit feltételezhetünk. Teleki azt is nagyon hiányolta, hogy a Nyilatkozat a magyarok és szomszéd nemzetek viszonyáról, amely nyugaton — főleg Franciaországban — külföldi megítélésünk egyik legfőbb kérdése volt, nem esett szó a Nyilatkozatban, holott erről, ha kiábrándító módon is, az osztrák manifesztum is beszélt. „Mérsékeltem a kifejezéseket s a népek testvériségéről is ejtettem pár szót” — írta Teleki Pulszkyknak arról, hogy miként közölte a francia sajtóval a függetlenség kimondásának hírért.

Tudjuk persze, hogy Ausztria nem volt hajlandó egyezkedni a magyar „lázadókkal”. S eszerint a „békepárti” magyar politika sem volt realisabb a függetlenségínél. De itt nem e két fél viszonyáról volt szó csupán, hanem Európa főszerelői: a nagyhatalmak megmozgatásáról, amelyen Kossuth is annyit fáradozott.

4) Negyedik tanulságunk a magyarok és szomszéd nemzetek (a kissé leszűkítő magyar hivatalos szóhasználatban „nemzetiségek”) viszonyának elemzéséből adódik. E viszony hosszú történetén belül azonban, némi korábbi viták után, 1848, mint első nagy próbatétel, egy hosszabb folyamatnak drámai nyitánya volt csupán. A tanulságot tehát az alábbi fejtegetések végén kell elmondanunk.

A polgári fejlődés, francia mintára, másutt is nemzeti államokat készült létrehozni. Tehát olasz és német egységet a széttagoltság és az észak-itáliai osztrák uralom helyett. E folyamat előbb-utóbb érvényre is jutott, bár menetrendje, módzata nem volt eleve megírva. 1848-ban például nem sikerülhetett, ami Magyarország számára akkor hátrányosnak bizonyult. A soknemzetiségű, dinasztikus birodalmak esetében viszont, egy lépéssel tovább, a nacionalizmus, éppen ellenkezőleg, nem egyesítő, hanem dezintegráló, szétbontó erőként jelentkezett. Ez állt a török birodalomra, majd a Habsburg Birodalomra is. De az, hogy e tendencia mikor, miként, milyen ellenhatások közt fog érvényesülni, és minő végeredményt fog produkálni, termé-

szetesen itt sem volt a történelem menetrendjében előre megírva. Ütközhetek itt nagyhatalmi érdekek. Vagy maguk az érdekeltek, kisebb nemzetek próbálhatták a folyamatot megállítani, mint a csehek 1848-ban, akik a Habsburg Monarchia fenntartása mellett foglaltak állást, nehogy, a német Bund tagjaként, az új Németországba kerüljenek. A kisebb államokra, ha a Monarchiából kiválnak, a terjeszkedő orosz hatalom tehetette rá a kezét. Konfliktusokat ígért az is, hogy e régióban, ahol sokféle etnikum élt együtt, nemegyszer egymásba ékelődve, nemzeti alapon nehéz volt meghúzni a politikai határokat.

A régi, a történelmi Magyarországnak 1848-ban, sajátos módon, két arca, kétféle szerepe volt. Egyrészt, mint a magyar nemzeti mozgalom hazája, a soknemzetiségű Habsburg Birodalom kereteit feszegette. Másrészt viszont, mint soknemzetiségű ország, maga is „birodalmi” keret volt más, szomszéd nemzeti mozgalmak szemében. Még akkor is, ha egyébként, történelmi múltját és földrajzi alkatát tekintve, Magyarország nem volt a Habsburg Birodalomhoz hasonlítható. Mint Széchenyi mondta: kisebb szövetség volt a nagyobb szövetségben belül. Befogadó ország volt már a középkorban is, de az elmúlt századok pusztulása, majd beköltözései nyomán, a magyarok a lakosság felét sem tették ki, bár még mindig a legnagyobb egyedi etnikumot alkották a sokféle más: horvát, szerb, román, szlovák, ruszin (ukrán), német stb. etnikum mellett. Ezek, kevés kivétellel, szintén a nemzeti fejlődés útjára léptek és saját nemzeti követelésekkel léptek fel a történelmi Magyarországgal szemben.

Tudjuk persze, hogy Franciaországban is sokan nem beszéltek franciául, és mégis mindenki a francia nemzet tagjának minősült. A magyar politikusok is úgy gondolták — nemesi liberálisok és ifjú, pesti radikálisok egyaránt —, hogy a polgári, egyéni szabadságjogok megadása fejében a többiek is hozzájuk csatlakoznak, és így az országból magyar polgári nemzetállamot lehet létrehozni. A valóságban ez nemcsak az etnikai arányok eltérő volta miatt nem sikerülhetett. Még döntőbb különbség volt az, hogy míg Franciaországban — mondjuk — a bretonok mögött az Atlanti-óceán terült el, addig Magyarország délvidéki szerbjei mögött, a határon túl, szerb fejedelemség, az erdélyi románok mögött pedig két román fejedelemség képviselte nemzetük céljait. S némi igyekezettel a szlovákokat is lehetett a csehek felé szorítani. A polgári szabadság elnyerését eleinte más etnikumok is üdvözölték, főleg akik nyertek vele, de nemsokára saját nemzeti, területi követelésekkel léptek fel. Mivel Bécs sietett e törekvéseket a magyar mozgalommal szemben felhasználni, a magyar vezetés ezeket osztrák (meg orosz pánszláv) aknamunkára próbálta visszavezetni. Bécs szerepe részben igaz volt, de korántsem teljesen. Nagyrészt állt a horvátok esetére, hiszen Jellačić Bécs számára indult elfoglalni Pestet, miután a magyar kormány a horvátok teljes különválásába is kész volt belemenni és eleve külön nemzetnek tartotta őket. Itt államjogi és nem etnikai kérdések álltak az előtérben. Nemigen lehetett a konfliktust elkerülni, Bécs szerepe miatt, a szerbek esetében sem, akik zömmel a katonai határőrvidéken éltek, és fegyveres felkelésük császári közegek meg a határon túlról érkező fegyveresek közreműködésével indult. De a szerb mozgalomnak volt olyan civil ága, amely, nemzeti identitásának megnyerőbb kezelésével, talán kedvezőbb irányba lett volna fordítható. A román-magyar viszony esetében nemcsak szembetűnően keveredtek közös és nagyon ellen-

tétes érdekek, hanem az is kitűnt, hogy bécsi vagy saját nemzeti akciók mellett ropant szerep jutott a Magyarországgal unió útján egyesült Erdély elmaradtabb társadalmi viszonyainak súlyos örökségeként, a román paraszti tömegeket mozgató ősi feszültségnek, az új század hazai módszereivel nehezen kezelhető robbanásveszélynek is. A fiatal magyar radikálisok sajtója a földesurakat tette felelőssé a „múlt bűneiért”, azért, hogy a románoknak „az erdélyi gyalázatos arisztokrácia ellenében halálos sérelmei voltak”.

A magyarok nem, vagy csak nehezen, későn ismerték fel azt, hogy a szomszéd nemzetek alapján véve ugyanazt akarják a maguk számára elérni, amit ők — a magyarok — már maguknak — úgy látszott — megszereztek. Feltették viszont országuk területi épségét és önállóságát. Az olműtzi manifesztum, bár a nemzeti egyenjogúságot emlegette, ki is ábrándította a különböző nemzeti mozgalmi vezetőket abból a tévhitükből, hogy Bécs az ő céljaikat kívánja megvalósítani. Megin-dultak, elég szervezetlenül, bizonyos békéltető tárgyalások. Teleki László, aki Párizsban lengyel, román és más emigránsokkal találkozott, és a jövő perspektíváit a legvilágosabban ismerte fel, 1849 tavaszán sürgetve javasolta, hogy a kormány mindenképpen egyezzen meg a szomszéd nemzetekkel, és Magyarországot „a kon-föderáció bázisán” szervezze át. Május 15-én ezt írta Kossuthnak: „Magyarhon jövője nézetem szerint attól függ, hogy a különféle nemzetiségek iránt legyünk jog-kiosztásban mentől bőkezűbbek. Nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is”. Idehaza ezt az elképzelést csak a fiatal radikálisok egy csoportja támogatta. A kormány válaszul azt közölte, hogy az ország területi széttagolásába vagy „egy federatív státus felállításába” nem mehet bele. Az adott helyzetben, a háború küszöbén ezt különösen nem tehetett. Közben azért próbált a szerbekkel, főként pedig a románokkal megegyezésre jutni. A bukaresti forradalom volt külügyi államtitkára, N. Bălcescu javaslatára sikerült is egy „megbékélési tervezet” aláír-nia. Ez azután utóbb, július végén, alapul szolgált a Szegeden elfogadott nemzetiségi törvényhez is, amely első volt a maga nemében. A törvény biztosította a saját nyelv használatát a hatóságok előtt, a helyi közigazgatásban és az autonóm szervezetek-ben, valamint az iskolákban. Jelentőségét akkor is elismerhetjük, ha látjuk, hogy későn született és alkalmazására már nem kerülhetett sor, mint ahogy annak kipró-bálására sem, hogy e nyelvhasználati jogok mennyire elégíthetik ki a különböző nemzeti igényeket. A szabadságharc sorsát végül is nem ez a kérdés döntötte el, ha fokozta is nehézségeit. Ha a két román fejedelemség együttes erővel sem tudott az orosz és török uralomtól megszabadulni, akkor Paszkevics túlerejének követke-zményeit sem ellensúlyozhatta, hogy Avram Jancu, az erdélyi hegyek közt, mikor határozza el a harc beszüntetését. A jövő szempontjából azonban annál nagyobb jelentősége volt annak, hogy a kölcsönös sérelmek, a fájdalmas sebek, vagy a meg-békélés emléke él erősebben tovább.

Van szerző, aki úgy látja, hogy a sokféle nemzeti igényt, főleg területi köve-teléseik miatt, bőkezűbb engedményekkel sem lehetett volna leszerelni. Ez a meg-állapítás sokban reális, de alibiként is könnyen volt felhasználható. Mi úgy gondol-juk, hogy a magyaroknak, éppen 1848 tapasztalatai alapján, önrendelkezésüket visszanyerve, a szupremáciához való heves ragaszkodás helyett helyesebb lett volna,

kockázatot is vállalva, próbát tenni azzal az igyekezettel, amely azt kívánja elérni, hogy a közös, civilizált hazában mindenki, saját identitásával együtt, jobban otthon érezze magát, mint esetleg máshol. Ehhez viszont az alábbi, negyedik tanulság levonására volt — lett volna — szükség:

Az, hogy a régió kisebb nemzetei mind, egymás után, kifejlődnek, felnőnek, szétválnak, saját útjukon haladnak, a történelmi folyamat irányát tekintve elkerülhetetlennek mutatkozott. A *merre* kérdésre tehát a válasz eleve adva volt.

De nem volt eleve meghatározva az, hogy ez *miként, hogyan*, milyen körülmények közt fog végbemenni. Viszonylag békés úton, egyezkedéssel, úgy, hogy az együttműködés, a békés együttélés nem válik köztük lehetetlenné, vagy keserű vitákkal, európai válság és háború esetén robbanással, úgy, hogy a kazán darabjai kiszámíthatatlanul szétrepülnek.

A magyar politikának, amíg arra ideje és módja volt, megfelelő pozícióban, arra kellett törekednie, hogy e folyamatot ne erőszakkal próbálja eltorlaszolni, hanem úgy kanalizálni, ahogy az számára — és mások számára is — viszonylag elfogadható. Az önérdeket is lehet — sőt ajánlatos — értelmesen képviselni. Mások megbecsülése határozottságot is jelenthet, és nem gyengeséget.

Mondanivalónkat egy téves feltevés cáfolatával kezdtük. Ilyesmivel szeretném végezni is.

Legutóbb egy hazai folyóiratban az az állítás jelent meg, hogy Európához való hagyományos tartozásunk olyan toposz, vagyis bizonytalan hitelű közhely, amelyet történészeink újabban szándékosan sokat emlegetnek. S példaként hivatkozott is a *Magyarok Európában* c. sorozat III. kötetének egy idevágó passzusára, amelyet egyébként nem azért tartok ma is szakmailag helytállónak, mert történetesen tőlem származik.

Azt persze készséggel elismerem, hogy valóban szándékosan igyekszem igazat írni, amennyire tőlem telik. Sőt ezt olykor figyelmeztetés céljából is megteszem. Európai helyünk történeti elemzése azonban nem dicsekedni óhajt, önmagunkat, vagy éppen, még gyermetegebb naivitással, netán Brüsszelt emlékeztetve arra, hogy már régóta szépek és okosak vagyunk, tehát az Unió tagságát kiérdemeltük. Nem, ez itthon szól azoknak, akik még mindig nem ébredtek tudatára annak, hogy milyen nemzetközi, európai koordináták közt folyt és folyik történetünk, hogy nem pusztán szigeten vagy a puszták szigetén élnek, élünk, és akik tévesen képzelik, hogy hamuban sült érzeményeik varázsszavával úgy forgathatják maguk körül a külvilágot, mintha a fark csóválná a kutyát.

Világosan kell látnunk ugyanis, hogy a magyar történelem, és vele a magyar politika mozgásterét, legalábbis a 16. század eleje, az európai államrendszer létrejötte óta, meghatározó erővel a nemzetközi erőviszonyok alakulása szabta meg. Az így létrejött körvonalon, annak változásain, szűkülő vagy megnyíló, táguló lehetőségein belül azonban természetesen mindig volt több-kevesebb mozgásterünk.

A nagy kérdés mindenkor éppen az volt, hogy ezt a mozgásteret a magyar politikai elit hogyan tudta felhasználni, esetleg bővíteni, veszélyeit elkerülni, a lehetőségeit pedig, ha voltak, mint ahogy azok is voltak, felismerni és értékesíteni. S ez nemcsak 1848, vagy a régebbi múlt kérdése, a tegnapi és a tegnapelőtté, hanem a jelen és a jövő kérdése is.

DOMOKOS KOSÁRY
EUROPE AND HUNGARY IN 1848

This study conceives the 1848 Hungarian revolution as part of the long historical process that saw a system based on 'feudal' privileges replaced by a liberal, national parliamentary system. Along the eastern strip of central Europe, it was the Hungarian revolution that initiated this change - a transformation that had been effected in the western part of continent a long time before. The author of the study draws four lessons from the events.

Firstly, it is concluded that even if Hungary was prepared for the changes, as part of the Habsburg empire, it could only implement them after the fall of the international system of 1815. The second conclusion is that Hungary's clash with Austria (the latter wished to revoke the national 'concessions') in September 1848 was due to a renewed change in the international situation. The third conclusion is that given an international constellation in which the great powers—with England at the fore—viewed the resurrection of the Habsburg Monarchy as a necessity, the Hungarian declaration of independence in the spring of 1849 proved mistaken. The fourth and perhaps most important conclusion is that while on the one hand historical Hungary was the home of the Hungarian national liberal movement, it was also itself a multinational 'empire'. Other national movements were taking form in the country, and there was no possibility of Hungary being transformed into a nation-state on the French model.